TELEOLOGIE

JAKO FORMA

VĚDECKÉHO POZNÁNÍ

Napsal

DR. KAREL ENGLIŠ,

PROFESOR PRÁVNICKÉ FAKULTY MASARYKOVY

UNIVERSITY V BRNĚ

NAKLADATEL F. TOPIČ V PRAZE

1930

F 62103-S

452/59

Státní knihovna v Praze společenských věd

Zn.:

Kt č. kt 2446/50

Tiskem Politiky v Praze

Věnováno
památce mé nezapomenutelné
matky,
MARIE ENGLIŠOVÉ

OBSAH.

Str.

Předmluva 9

Oddíl první:
Formálně logická konstrukce poznatku.

I. Úvod 11
II. Způsob pozorování 14
III. Pozorování a pochopení 18
IV. Základní způsoby pozorování 21
V. Vzájemný vztah základních způsobů pozorování 28
VI. Subjekt poznání 35
VII. Noetická očista věd
a) Vědy přírodní 38
b) Vědy normativní 42
c) Vědy teleologické 45

Oddíl druhý:
Teleologické poznatky formální.

I. Úvod 46
II. Soubory postulátů 47
III. Komplementární pojmy teleologického myšlení
a) Pojem potřeby 52
b) Pojem užitečnosti 54
IV. Předměty a děje 57
V. Teleologické hodnocení 63
VI. Výnos 74
VII. Obmezenost prostředků 83

Str.

Oddíl třetí:

Teleologické myšlení pod maximálním účelem.

I. Úvod 89
II. Teleologický princip racionality 90
III. Východiskem je prostředek 93
IV. Upotřebení prostředků 95
V. Opatřování prostředků 100
VI. Hranice upotřebení a opatřování prostředků . 103
VII. Konkurence účelů a způsobů nabývání . . . 116
VIII. Konkurence prostředků 120
IX. Závěr 129

Oddíl čtvrtý:

Vědecké upotřebení teleologie.

I. Úvod 131
II. Teleologická theorie 132
III. Vědy praktické 144
IV. Soustava lidských účelů 153

Oddíl pátý:

Nástin soustavy věd 157

PŘEDMLUVA

Tato práce jest myšlena jako první svazek trojdílného díla: *„Teleologická theorie hospodářská"*. Úkolem prvního svazku jest založiti *teleologický způsob naziráni.* Druhý svazek má obsahovati *teleologickou theorii hospodářství,* která spočívá v tom, že se hospodářský obsah oděje teleologickou formou myšlení. Třetí díl má býti *kritickým.* Je-li teleologický způsob nazírání logicky nezbytným pro pochopení hospodářských zjevů, pak musí přinášeti také hlediska pro účinnou kritiku theorií jiných.

Odlučuji proto noetické založení *teleologie jakožto způsobu naziráni* od jejího *upotřebeni na pozorováni a pochopeni hospodářství,* odlučuji tedy poznatky *teleologické* od poznatků *hospodářsko-theoretických.* Poznatky teleologické jsou ryze *formálni,* upotřebitelné na každý obsah teleologicky myšlený; poznatky hospodářské prostředkují *určitý obsah* teleologicky pozorovaný a pochopený. Poznatky teleologické jsou *apriorni a absolutni,* poznatky hospodářské theorie jsou *empirické a relativni.*

Ukáže se v této noetické části, že *četné pojmy hospodářské nejsou specificky hospodářskými, nýbrž formálně teleologickými,* které se vyskytují i mimo hospodářství v teleologickém myšlení;

tak na př. užitek, potřeba, škoda, náklad atd. Budu se proto v této noetické části podle možnosti vyhýbati všemu hospodářskému, abych získal ryze formální a logickou strukturu teleologie. Výhoda tohoto postupu se ukáže teprve při použití teleologie na hospodářský obsah, protože se skončí spor o hospodářských pojmech základních, protože bude snadno rozlišiti to, co je *formálně-logické,* od toho, co jest *hospodářsky obsahové.*

Založení teleologie jako způsobu nazírání jest problém *filosofický.* Filosofické jsou noetické základy každé vědy; jsou pro vědu nepostrádatelny, jak se ukáže plně ve třetí kritické části.

Tato první část není hospodářské, nýbrž filosofické povahy a může nalézti zájem i mimo ony kruhy, které sledují hospodářské děje. Odhodlal jsem se proto *vydati tento první svazek také samostatně.*

Podle celkového plánu se vypořádám s literaturou ve svazku třetím.

V Hrabyni, v červenci 1930.

Dr. Engliš.

ODDÍL PRVNÍ

FORMÁLNĚLOGICKÁ KONSTRUKCE POZNATKU

I. Úvod.

Věda je soustava stejnorodých myšlenkových obsahů, neboť obsahem vědy nejsou snad *vnější reality,* nýbrž naše *představy a pojmy o nich.* Proti *reálnému předmětu* stojí *předmět myšlenkový* (Rickert) a tak lze z jednoho a téhož reálného předmětu získati více různých předmětů myšlenkových. Proti *reálnému* předmětu voda stojí *myšlenkový předmět* „voda" přírodovědce, který v ní vidí spojení dvou plynů, a myšlenkový předmět „voda" praktického člověka, který v ní spatřuje předmět, hodící se k pití, mytí, vaření atd. Různost poznávacích předmětů se pak zase hledá v reálném předmětu samotném na místě v našem intellektu a mluví se o *různých stránkách reálného* objektu, jako by tento, když ho otočíme, skýtal změněný obraz.

Jak se získává z reálného předmětu předmět myšlenkový, o tom budeme jednati později, zatím jest jisto, že *stejnorodost myšlenkových obsahů,*

jež tvoří vědeckou soustavu, *nemá co činiti s identitou reálních předmětů,* že si tedy vědy reálný svět mezi sebou nerepartují, a že tudíž jednotlivá věda nemá snad za předmět určitou výseč tohoto světa.

Trváme-li tedy na tom, že vědy v oněch případech, kdy pozorují a pochopují vnější předměty a děje (a uvidíme hned, že tomu není vždycky tak), vědu netvoří vnější předměty, nýbrž naše představy a pojmy o nich, a že o témže reálném předmětu lze získati více předmětů myšlenkových, *pak musí počíti analysa každého pojmu u methody, jak v našich myšlenkách vznikl;* tážeme-li se však po podstatě reálného předmětu, který tomuto pojmu odpovídá, abychom pojem správně analysovali, pak jsme na zcestí. Rozebíráme-li na př. pojem přelidnění, pak bychom k tomu marně hledali opory ve skutečném stavu obyvatelstva. Musíme si spíše uvědomiti, že pojem ten obsahuje kritický úsudek, který bez normy nebo postulátu, jakožto hodnotného hlediska, jest nemožný. Určitý stav obyvatelstva měřený (hodnocený) tímto postulátem jeví se po případě jako přelidnění. Záleží ovšem na obsahu tohoto postulátu. Relativní přelidnění znamená, že úsudek je relativní, tedy že platí podmínečně a pod. V tomto způsobu myšlení *předchází otázka „jak" (myslím) otázce „co" (poznávám).*

Než, jak jsme podotkli, jsou také vědy, *které*

vůbec o to neusilují, aby seznaly vnější svět, a které se o to vůbec nestarají, zda jejich myšlenkovým útvarům, ke kterým dospěly, odpovídají také nějaké vnější reálné předměty a děje. Tak *logika, matematika a geometrie,* které nám, jak prokázal Kant, *neprostředkují snad nějakou zkušenost vnějšího světa, nýbrž pouze analysují formy našeho myšlení, formy, do kterých nolens volens odíváme obsah své zkušenosti.* Strom je obsah, prostor je forma, ve které si tento obsah myslíme. Takové vědy jsou vědy ryze *formální,* tvoří jaksi nádoby, do kterých lze nalíti jakýkoliv obsah. Poznatky tohoto druhu, které nazývá Kant *apriornimi, analysují náš intelekt,* jsou *vnitřně jisté* a jsou *v našem vědomí provázeny sankcí správnosti nebo nesprávnosti.* Protivu věd formálních tvoří vědy *empirické* nebo *materielní,* které *prostředkují materielní obsah ze zkušenosti.*

Každý vědecký poznatek ze zkušenosti má tedy obsah a formu, ve které jest tento obsah představován a myšlen. *Stejnorodost* myšlenkových obsahů, které tvoří soustavu vědy, *nespočívá tedy v myšleném obsahu, nýbrž ve způsobu, ve formě, jak jest tento obsah představován a myšlen.* Musíme tedy dobře rozlišovati *obsah* a *způsob nazírání,* pozorování. To, co *zakládá stejnorodost a různost empirického vědění a empirických věd, jest způsob nazírání, pozorování.* Bez určité formy, bez určitého způsobu pozorování nelze si žád-

ného obsahu mysliti. Způsob pozorování činí předmět teprve poznatelným. *Způsobem pozorování se získává z předmětu reálného předmět myšlenkový.* Předmět myšlenkový předpokládá tedy způsob nazírání, pozorování. *Otázka po způsobu pozorování předchází tedy otázku po předmětu vědy.*

Způsob pozorování určité vědy determinuje formálnělogický charakter jejich myšlenkových obsahů. To jest noetická fundace vědy. *Noetika, která zkoumá formálnělogický charakter všech věd, je sama také vědou formální.* Poznatky, k nimž dospívá, jsou formální povahy, jsou to *zákony našeho myšlení a našeho nazírání,* které, byly-li poznány, jsou pro nás *vnitřně jisté.* Jich porušení jest v našem vědomí provázeno *sankcí nesprávnosti.*

Každá věda musí býti *noeticky fundována.* Nemá-li věda noetických základů, je si nejasná a nejistá v základních pojmech, spojuje poznatky různorodé, používá nesprávných method a jejím výsledkům schází jistota. Noetická očista vědy jest pro ni osvobozením.

II. Způsob pozorování.

Způsob pozorování je způsob formálnělogické konstrukce oněch myšlenkových obsahů, které tvoří soustavu určité vědy. Formálnělogická kon-

strukce je identická se způsobem, *jak věda na obsah nazírá.* Způsobem pozorování *získává se předmět myšlenkový z předmětu reálného* (zkušenostního). *Předmět myšlenkový má tedy vždycky svůj obsah a svou formu, způsob formálnělogické konstrukce.*

Všechny empirické vědy bez rozdílu mohou si — jako vůbec lidský intellekt — představiti *předměty* pouze *v prostoru* a jejich změny (děje) pouze *v čase. Čas a prostor jsou elementární formy nazírání, všemu empirickému myšlení společné, které tedy nemohou založiti žádného dalšího rozdílu empirických poznatků.* Mluvíme-li tedy o způsobu pozorování, jakožto o formálnělogické konstrukci myšlenkových obsahů, která zakládají jejich stejnorodost a různorodost, pak nejde jen o tento elementární způsob nazírání (prostoru a času), nýbrž o další konstruktivní elementy.

Mysleme si na příklad péči o děti. Péči o děti lze si představiti jen v prostoru a času bez ohledu na to, jak jest dále tento myšlenkový obsah vědecky zpracováván. K péči o děti jakožto myšlenkovému obsahu (ne tedy k reálné péči o děti) *musí v naší představě ještě něco přistoupiti,* má-li býti poznávána. Můžeme si na příklad tento myšlenkový obsah představiti jako prostě *existentní,* což není samozřejmostí, považíme-li, že si můžeme týž obsah představiti také jako *povinný,* jako něco, co má býti. V prvém případě, tedy ten-

kráte, představujeme-li si péči o děti jako existentní, jako skutečnou, máme za to, že *tomuto myšlenkovému obsahu* (myšlenkovému předmětu) *odpovídá reálný děj* (předmět zkušenostní), v druhém případě, tedy tenkráte, když si představujeme péči o děti jako povinnou, není tomu tak a myšlenkový obsah se stává normou, tedy *poznatkem odlišným od poznávání skutečna. Myšlenkový obsah zůstal nezměněný, ale způsob nazíráni na tento obsah se změnil.* Stejnorodé jsou myšlenkové obsahy se stejnorodým způsobem nazírání. Myšlenkové obsahy jako normy a poznatky skutečnosti nejsou stejnorodé. *Věda může pořádati v soustavu jen stejnorodé myšlenkové obsahy. Členíme tedy empirické vědy podle způsobu nazíráni, tedy podle formálnělogické konstrukce jejich poznatků,* podle formy, jak jsou jejich myšlenkové obsahy představovány a myšleny.

Způsob pozorováni není věci účelnosti, nýbrž věci logické správnosti. Nemůže býti *vynalezen,* musí býti *objeven.* Bylo by mylno míti za to, že lze konstruovati nějakou účelně volenou formuli, pomocí které by se dal předmět myšlenkový získati z předmětu zkušenostního. Jde spíše o to, aby byla *zkoumána formálnělogická struktura daných myšlenkových obsahů* a aby tyto byly podle ní pořádány a zařaděny. Analysuji-li takto na př. poznávací předmět „statek", musím se tázati (nikoli snad, co jest to statek a co ve vnějším světě

pojmu „statek“ odpovídá, nýbrž), jak musím mysliti, abych dospěl k tomuto pojmu. Ukazuje se, že pojem statek nevyjádřuje nic existentního, protože všechno existující může býti statkem, avšak pouze ve světle určitého nazírání. Jen když si objekty představuji jako chtěné, objeví se mi statky. Ukazuje se, že v *pojmu statek je obsah nepodstatný, protože v tomto způsobu nazírání může býti všecko statkem, a že statek jest formální pojem, formální element určitého způsobu nazírání,* upotřebitelný všude, kde zkušenostní obsah (předměty a děje) si představujeme jako chtěný. Mimo tento způsob nazírání statku nevidím. Tato formálnělogická analysa pojmu (statek) *nebyla věcí účelnosti, nýbrž logické správnosti.* Věcí účelnosti jest, mám-li pod pojem statku jako chtěného objektu zařaditi jen předměty nebo také i děje, protože to jest už pouze otázka *kvantitní, otázka specifikace, avšak nikoli už otázka logické konstrukce.*

Je-li stejnorodost poznatků dána jich formálnělogickou konstrukcí, a jestli jednotnost vědy jest charakterisována stejnorodostí poznatků, pak otázka po způsobu nazírání předchází všechny ostatní, zejména také otázku po předmětu vědy. Předmět vědy necharakterisuje. *Předmětem vědy jest prostě vše, co lze viděti jejím způsobem pozorování jako nějakým pozorovacím sklem.*